

DARPHANE¹

Ahmet EROL
Genel Müdür Yrd.²

1. Giriş

Darphane sözcüğü; Arapça *darb* ve Farsça *hane* sözcüklerinin bileşiminden oluşan bir sözcüktür ve para basılan yer anlamına gelmektedir. *Darb* sözcüğü, kesmek, basmak anlamlarına gelmektedir. Darphane, genel anlamda altın, gümüş ve madeni para basılan (kesilen) yere verilen addır.

Dünyada darphaneler genel olarak madeni (ufaklık) para otoritesi görevi görmektedir. Kağıt para otoritesi merkez banklarıdır. Gerek kuramsal olarak ve gerekse uygulamada kağıt para otoritesi olan merkez bankaları yönetim bakımından özerk ya da tam otonomiye (bağımsızlığa) sahiptir. Bir başka deyişle, ekonominin durumuna göre para politikalarını belirlerken ve banknot çıkarırken hükümet karşısında tam otonomiye sahiptir. Bu, hükümetten ve hükümet siyasalarından tümüyle bağımsız ve bağlantısız hareket ettiği anlamına gelmez. Merkez bankaları, ekonominin gereklerine uygun olarak para siyasalarını belirlerken ve bu siyasalara uygun tedavül para hacmini saptarlarken sürekli bir biçimde hükümetle ve hükümetin diğer ekonomik ve mali birimleri ile eşgüdüm içinde hareket ederler. Ancak, hükümetler merkez bankalarına doğrudan karışım hakkına sahip değildirler. Dolayısıyla, merkez bankalarının izledikleri siyasaların nesnel, yansız ve ekonominin gereklerine uygun olması beklenir. Çünkü bu yönetim sürecinde öznelliği ve yanlılığı içeren siyasal karışım söz konusu değildir.

Madeni (ufaklık) para otoritesi olan darphaneler ise, merkez bankalarının tersine hükümetin bir birimidir. Dolayısıyla, hükümetin yönetim stratejileri çerçevesinde yönetilir. Merkez bankalarında bulunan özerklik ve otonomi, darphaneler için söz konusu değildir. Bunun felsefi ya da kuramsal nedeni; tam bağımsız olan merkez bankası ile hükümet arasında izlenen para siyasaları ve/veya tedavül para hacmi konusunda herhangi bir çatışkı ve sıkıntı yaşanması durumunda, hükümetlere para basma konusunda kullanabilecekleri bir olanak vermektir. Bağımsız merkez bankası ile anlaşmazlığa düşen bir hükümet kuramsal olarak madeni (ufaklık) para otoritesi olan ve kendi yönetimi altında bulunan darphaneyi harekete geçirerek para basma hakkını istediği gibi kullanabilir. Bir başka deyişle, kağıt parayı (banknotu) tümüyle devre dışına çıkaracak boyutta madeni para çıkarımına yönelebilir. İşte, bu felsefi ya da kuramsal anlayıştan dolayı dünyadaki yaygın uygulama darphanelerin hükümet organları arasında yer almasıdır. Dünya uygulamalarına bakıldığında, darphanelerin genel olarak Maliye Bakanlıklarına veya Ekonomi Bakanlıklarına ya da Hazine Bakanlıklarına bağlı bulunmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dışında darphaneler genel olarak yoktur. ABD’de darphane sayısı yedi tane. Türkiye’de ise, darphane bir tanedir. Türkiye Cumhuriyeti Darphanesi, Başbakanlığa bağlı olan Hazine

¹ Bu yazıda yer alan görüşler tümüyle yazarın şahsına ait olup, hiç bir biçimde Hazine Müsteşarlığı’nı ve Darphane ve Damga Matbaası genel Müdürlüğü’nü bağlamaz ve anılan kurumların görüşü olarak kullanılamaz.

² T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü.

Müsteşarlığı'nın bağlı kuruluşu olup, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü unvanı ile İstanbul'da etkinlikte bulunmaktadır. Bir merkez birimi genel müdürlük olarak İstanbul'da etkinlikte bulunan tek genel bütçeli Devlet kurumudur.

2. Türk Darphanesinin Tarihçesi

Ortadoğu ve Anadolu'ya yerleşen Türklerin 9'uncu yüzyıldan itibaren kurdukları irili, ufaklı devlet ve beyliklerin muhtelif kasabalarında madeni para basılmış ve para basılan mahallelere öteden beri "*Darphane*" denilmiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar belirli ve devamlı bir darphane yeri mevcut olmamıştır. Bu nedenle, aynı şehirde devamlı semt olmak bakımından İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Beyazıt Camii civarında tesis ettirilen Darphane, Türk Darphanesinin kuruluşuna başlangıç sayılmıştır. İlk kuruluşun kesin tarihini tesbit eden bir belge mevcut olmadığından Fatih'in burada kendi adına bastırıldığı ilk Türk altının tarihi olan 1467 yılının da Türk Darphanesinin ilk kuruluş tarihi olarak nazara alınması mümkündür. Bu ilk kuruluş genişletilerek 1596 yılında Beyazıt'da Simkeşhane isimli hana taşınmış ve ilk muntazam şeklini almıştır.

İstanbul'un fethinden sonra hızla genişleyen İmparatorluğun para ihtiyacını karşılamak için mevcutlara ek olarak çeşitli mahallelerde geçici mahiyette yeni darphaneler kurulmuştur. Sayısı 40'ı bulan bu darphanelerin başlıcalarının faaliyette bulunduğu yerler; Bursa, Edirne, Amasya, Erzurum, Konya, İzmir, Serez, Sofya, Şam, Bağdat, Tiflis, Mısır, Tunus ve Cezayir'dir. Ancak İstanbul'daki devletin ana darphanesi olma özelliği devam etmiş ve 1843 yılında diğer darphanelerin faaliyetine son verilerek bu tarihten sonra yalnız İstanbul'daki darphanede para basılmıştır. Tarihsel ve geleneksek önemle bu ölçüde değerli tutulmuş Darphane Müdürlüğü, 1845 yılından itibaren "*evrak-sahihe*"ya damga vurmak amacıyla kurulan Matbaa Müdürlüğü ile 1933 yılında birleştirilmiştir.

Cumhuriyet'ten sonra İngiltere'den yeni makineler getirilerek modernleştirilen Darphane, 1967 yılında Yıldız-Beşiktaş'taki binasına taşındı. Son yıllarda yapılan büyük yatırımlarla T.C. Darphanesi dünyanın en gelişmiş darphaneleri arasına girmiştir. Günümüzde başlıca görevleri; ilgili yasalar uyarınca, madeni paraları, hatıra paralarını ve Cumhuriyet altınlarını basmak, resmi mühürleri ve soğuk damgaları üretmek, damga pullarını, harç pullarını, pasaportları, nüfus cüzdanlarını, uluslar arası aile cüzdanını, çeşitli değerli kağıtları basmak; kıymetli maden ve taşlardan yapılan ürünlerin ithalat ve ihracatını düzenlemek ve analizini yapmaktır.

Tarihçeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk üç devlet ekonomik kuruluşu olarak; savaş toplarını döken Tophane'yi, savaş gemilerini yapan Tersane'yi, Hazine için paraları basan Darphane'yi göstermektedir.

3. Darphane'nin Görevleri

Darphaneve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'nün kuruluş ve görevleri 08.06.1984 tarih ve 234 sayılı Kanun Hükmünde Kararname³ (KHK) ile hükme bağlanmıştır. Anılan KHK'nin 2'nci maddesine göre Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'nün görevleri şunlardır:

³ 18.06.1984 tarih ve 18435 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

1. İlgili Kanunlar gereğince Hazine Müsteşarlığı'nca tedavüle çıkarılması kararlaştırılan madeni ufaklık para ve madeni hatıra paraları basmak ve dağıtmak.
2. Cumhuriyet altın sikkeleri ile Cumhuriyet ziynet altınlarını basmak.
3. Resmi kuruluşlarca hatıra madalyonu mahiyetinde olmayıp, belirli amaçlarla belirli kişilere dağıtılan madalyaları imal etmek.
4. Kıymetli madenlerden ve taşlardan mamul süs ve ziynet eşyalarının kontrollerini yapmak, ticaretini düzenlemek amacı ile standartlar tespit etmek.
5. resmi mühürleri imal etmek ve resmi mühür sicilini tutarak, resmi mühür beratlarını tanzim etmek.
6. Hazinenin para, madalyon ve madalya arşivini oluşturmak.
7. Her çeşit harç, damga ve cezaevleri yapı pullarını ve değerli kağıtları basmak, bastırmak ve dağıtmak.
8. Hazine Müsteşarlığı'nca verilecek diğer görevleri yapmak.

Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında bulunan tedavüle çıkarılacak madeni ufaklık para ve madeni hatıra paraları basmak konusunda özel bir Kanun çıkarılmıştır. Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü bu görevini Madeni Ufaklık ve Hatıra Para Bastırılması Hakkında 1264 Sayılı Kanun⁴ çerçevesinde yerine getirmektedir.

1264 Sayılı Yasanın 1'inci maddesi uyarınca; Hazine Müsteşarlığı (HM), ülke ekonomisinin gelişimine koşut olarak tedavüle gereği kadar madeni para çıkarmaya yetkilidir. Madeni para, ekonomi literatüründe *ufaklık* diye de bilinmektedir. **Madeni para**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından çıkarılan banknot (kağıt para) ile birlikte tedavül etme yeteneğine sahip ve değişik maden alaşımlarından üretilen paradır. 1264 Sayılı Yasada açık bir hüküm olmamasına karşın HM ekonominin gereksinim duyduğu madeni para çıkarmaya yetkisini TCMB ile eşgüdüm içinde yürütmektedir. Bu eşgüdüm 1211 Sayılı TC Merkez bankası Kanunu'nun 651 Sayılı Yasa ile değişik 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının ve üçüncü fıkrasının (b), (f) ve (g) bentlerinin doğal ve zorunlu bir sonucudur. 1211 Sayılı Yasanın "Görev ve Yetkiler" başlıklı 4'üncü maddesinin ilgili bölümleri aynen aşağıda olduğu gibidir:

"Bankanın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka, fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler⁵."

"b) Hükümetle birlikte Türk Lirasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak ve yabancı paralar ile altın karşısındaki muadeletini tespit etmeye yönelik kur rejimini belirlemek, Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesi için döviz ve efektiflerin vadesiz ve vadeli alım ve satımı ile dövizlerin Türk Lirası ile değişimi ve diğer türev işlemlerini yapmak,

f) Türk Lirasının hacim ve tedavülünü düzenlemek, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin kesintisiz işlemlerini ve denetimini sağlayacak düzenlemeleri yapmak, ödemeler için elektronik ortam da dahil olmak üzere kullanılacak yöntemleri ve araçları belirlemek,

g) Finansal sistemde istikrarı sağlayıcı ve para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak.⁶"

⁴ 06.06.1970 tarih ve 13512 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

⁵ 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 4. madde 1. fıkra.

⁶ 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 4. madde 3. fıkra (b), (f) ve (g) bentleri.

1264 Sayılı Yasa hükümlerine göre çıkartılacak paraların cins ve özellikleri ile nominal değerleri HM tarafından belirlenir⁷. Madeni paraların kabul oranları HM tarafından ilan olunur. Ancak, mal sandıkları ve Hazinesin veznedarlığını yapan bankalar, herhangi bir miktarla bağı kalmaksızın bu paraları kabule mecburdurlar⁸. Bu maddede sözü edilen mal sandıklarından kasıt; mal müdürlükleri ile saymanlıklardır. Hazinesin veznedarlığını yapan bankaların kapsamına ise; TCMB ile Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası girmektedir. Şu an için yoğun biçimde özelleştirilme çabaları sürdürülen T.C. Ziraat Bankası'nın gelecekte bu görevi yerine getiremeyeceği açıktır. Kamu bankaları özelleştirilirken salt siyasal karışımıcılık ve görev zararlarından yola çıkılarak konunun değerlendirilmesi ve buradan sonuca gidilmesi gelecekte çok ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açacak niteliktedir. Özellikle, T.C. Ziraat Bankası, salt bu ölçütlerden yola çıkılarak değerlendirilemez. Bu bankanın T.C. Devleti açısından bankacılık işlevleri dışında çok önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu görevlerin başında TCMB ile birlikte Hazinesin (Devletin) veznedarlığını yapmak gelmektedir. Bu görev, özellikle hiçbir özel sektör finans kurumunun kârlı bulup gitmediği ülke coğrafyasının en uç köşelerine kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla, bu işlevin almaşığı söz konusu değildir. Bu bakımdan, kamu bankalarının özelleştirilmesi programı kapsamında T.C. Ziraat Bankası ile diğer kamu bankalarının aynı kefeye konulması doğru değildir. Bu banka siyasal karşımı ve çıkar sağlama etkilerinden kurtarılmalı; ancak, Devletin tek bankası olma özelliği korunmalıdır.

1264 Sayılı Yasanın 8'inci maddesi uyarınca; Hazine tarafından tedavüle çıkarılacak madeni paralar tedavüle çıktığı yılın bütçesinde açılacak özel bir bölüme gelir ve tedavülden geri çekilecek paraların tutarı ile bu Yasa gereğince çıkarılacak paraların basılması için Darphane döner sermayesinden ödenecek paralar da giderin yapıldığı yıl bütçesinin HM tertiplerinde açılacak bir bölüme gider kaydedilir.

1264 Sayılı Yasanın 1'inci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca; ulusal ve uluslararası önemli tarihi, bilimsel, kültürel ve sanat olayları ile anmaya değer diğer olay ve günleri belirtmek ve çeşitli alanlarda ün yapmış Türk büyüklerini anmak amacıyla ve Hükümetçe gerekliliği ve yararı takdir edilecek diğer neden ve vesileler dolayısıyla *madeni hatıra para* da çıkartılabilir. Madeni hatıra para konusunu düzenlemek amacıyla Madeni Hatıra Para ve hatıra Madalyonu Basımı ve Satışı Hakkında Yönetmelik⁹ çıkarılmıştır.

Çıkarılacak madeni hatıra paraların belirlenmesi ile yetkili bir Karar Komisyonu anılan Yönetmeliğin 6 ve 7'nci maddeleri uyarınca oluşturulmuştur. Karar Komisyonu; Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürü veya görevlendireceği kişinin başkanlığında, Arkeoloji Müzeleri temsilcileri, Güzel Sanatlar Akademilerinden bir Heykel Bölümü temsilcisi, Darphane ve Damga Matbaası Madalya Bölümü'nden iki sanatçı ve HM temsilcisinden oluşur.

Hatıra para; bir önemli olay, yıldönümü veya kişi anısına basılan paradır. Antikçağ'dan beri basılan hatıra paraların madalyalarla ayrımını yapmak ancak 19. yüzyıldan sonra kolaylaşmıştır. Günümüzde üzerinde yazılı itibari (nominal) ve gerçek değeri farklı olan hatıra paralar devlet darphanelerinden isteyen herkes tarafından satın alınabilirse de, piyasada dolaşıma sürülmemektedir. Cumhuriyet döneminin ilk hatıra parası 27 Mayıs 1960 Devrimi'nin gümüş on lirasıdır. Bunu Darphane tarafından çıkarılan diğer hatıra paraları izlemiştir.

⁷ 1264 Sayılı Yasa, 2. madde 1. fıkra.

⁸ 1264 Sayılı yasa, 3. madde.

⁹ 26.09.1996 tarih ve 22769 sayılı Resmi Gazete.

Darphanenin görevlerini düzenleyen 234 Sayılı KHK'nin 2/b maddesi Cumhuriyet altın sikkeleri ile Cumhuriyet ziynet altınlarının basılmasına ilişkindir.

Cumhuriyet altını; Devlet güvencesi altında sadece Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü tarafından basılabilen ve değişik boyut ve ağırlıkları olan 22 ayar altın paradır. Meskûk ve ziynet olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Meskûk altına halk arasında Ata Altını da denilmektedir. Gerek Meskûk altının ve gerekse ziynet altınının ağırlığa göre beş türü bulunmaktadır. Cumhuriyet Altını (Meskûk) türleri: 500'lük 36.080 gr, 250'lik 18.040, tam 7.216 gr, yarım 3.608 gr, çeyrek 1.804 gr. Cumhuriyet Altını (Ziynet) türleri: 500'lük 35.080 gr, 250'lik 17.540 gr, tam 7.016 gr, yarım 3.580 gr ve çeyrek 1.754 gr.

234 sayılı KHK'nin 2/c maddesi uyarınca resmi kuruluşlarca hatıra madalyonu niteliğinde olmayıp, belirli amaçlarla belirli kişilere dağıtılan madalyalar Darphane tarafından üretilmektedir.

Madalya; bir kimseye başarılarından dolayı ya da bir olayın anısına verilen, üzerinde bir resim, kabartmalı bir yazı taşıyan ve genellikle yuvarlak metal parçasına verilen addır ve Latince kökenlidir. Madalya, takas değeri olmayan ve önemli bir olayı anma amacını taşıyan, önyüzü bir tasvir, arkayüzü alegorik bir sahne ile bezeli bir nesnedir. Ortaçağ'da İslam ülkelerinde ilk madalyalar Abbasiler döneminde bastırıldı. Halife Muktedir'in bulunduğu bir örnek Berlin Müzesi'nde sergilenmektedir. Anadolu Selçukluları döneminde II. Keyhüsrev'in Konya'da bastırıldığı (1245) Atiye dinarları 41 mm çapında, 134,25 g ağırlığındaydı. Gerçek anlamda madalya, Avrupa'da 14. yüzyılın sonunda ortaya çıktı. Bunların en eski örneğinin, Padova'nın yeniden ele geçirilişini kutlamak için Carrara senyörü Francesco Novello II'nin 1390'da bastırıldığı madalya olduğu sanılmaktadır. Osmanlılarda ilk madalya altından bastırılan Ferahi'dir (1730). Bunu diğer madalyalar izlemiştir. Türkiye'de bugün için madalyalar, 24.10.1983 tarih ve 2933 sayılı Madalya ve Nişanlar Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak çıkarılmış olan Devlet Madalya ve Nişanları Yönetmeliği'ne göre verilmektedir. Söz konusu Yönetmeliğin 4'üncü maddesinde yapılan tanıma göre madalya; yurtçinde veya dışında, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasında, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünün korunmasında, Devletin yücelmesinde ve milli menfaatlere katkıda, hizmet ve vazifede, üstün feragat, fedakarlık, başarı ve yararlılık gösteren kişilere verilen muhtelif cins ve değerinde sembolü ifade eder. 2933 Sayılı Kanun'un 2'nci maddesine göre dört tür madalya vardır. Bunlar; Devlet Şeref Madalyası, Devlet Övünç Madalyası, Devlet Üstün Hizmet Madalyası ve Devlet Savaş Madalyası'dır.

Nişan; ülkemizde nişanlar 24.10.1983 tarih ve 2933 Sayılı Madalya ve Nişanlar Kanunu ve bu Kanun uyarınca çıkarılan Devlet Madalya ve Nişanları Yönetmeliği'ne göre verilmekte ve kullanılmaktadır. Anılan Yönetmeliğin 4/b maddesine göre nişan; Türkiye Cumhuriyeti ile mensup olduğu Devlet arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesini, milletlerin birbirine yakınlaşmalarını, ilim ve sanatta, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslar arası alanda tanıtılmasını ve yüceltilmesini sağlayan yabancı kişilere verilen bir sembolü ifade eder. 2933 Sayılı Kanunun 3'üncü maddesi uyarınca üç tür nişan söz konusudur. Bunlar; Devlet Nişanı, Cumhuriyet Nişanı ve Liyakat Nişanı'dır.

234 Sayılı KHK'nin 2/e maddesi uyarınca, devletin mühürleri ve soğuk damgaları da Darphane tarafından üretilmektedir.

Mühür; Arapça *müühr* kökünden gelmektedir. Üzerinde, mürekkeplendikten sonra basılacak olan kabartma bir işaret ya da bir yazı bulunan metal ya da kauçuk araca verilen addır. Bir sap ucuna, bir yüzüğe vb. takılıp, balmumu üzerine armalar, ad ve soyadın ilk harflerini basmaya yarayan, oyuk ya da kabartmalı olarak işlenmiş araçlara da mühür denilmektedir. Mezopotamya uygarlığında mühür, Halef ve el-Ubeyd dönemlerinde görülmeye başlandı. Anadolu'nun geleneksel mühür formu damga mühürlerdir ve bunlar Yenitaş döneminde görülmeye başlar. Mezopotamya'ya özgü silindir mühürler Anadolu'da İ.Ö. II. Binyıl başlarında kullanılmaya başladı. Fenikeliler, damga mühürlerle silindir mühürlerle bir arada kullandılar. Bu mühürler şekil ve bezeme olarak Mısır'dan esinlenmiştir. Antikçağ'da da Yunanistan'da mühür kullanılmıştır. Ortaçağ'da mühür genellikle üzerine harfler ya da armalar işlenmiş, sapkı ya da halkalı metal bir levhadır; parmakta taşınan ya da zincire asılan mühürler de vardır. Osmanlıda padişahların her birinin, kendisiyle babasının adlarını taşıyan, bir tanesi zümrüt ve öteki ucu altın olan yüzük biçiminde tuğralı 4 mühürü vardı. Her padişahla birlikte tuğralı mühür de değişir, ilk işi adına mühür kazdırmak olan yeni padişahın mühürleri gerekenlere verilirken, kendisinden önceki hükümdarın mühürleri de geri alınarak saray hazinesine konurdu. Dört mühürden biri kare, diğer üçü oval biçimdeydi. Dört köşeli olan ve öteki üçüne göre daha küçük olan mühür padişahın özel mührüydü.

Soğuk damga; delme, kabartının iz bırakması yoluyla ya da mürekkepsiz bir yöntemle numaralamaya ya da damgalamaya verilen addır. Damgalar; soğuk, sıcak ve mürekkepli olmak üzere üç türdür.

KAYNAKÇA

1. 234 Sayılı Darphane ve Damga Matbaası genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
2. 1264 Sayılı madeni Ufaklık ve Hatıra Para Bastırılması Hakkında Kanun.
3. Madeni Hatıra Para ve Hatıra Madalyonu Basımı ve Satışı Hakkında Yönetmelik.
4. Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi (www.darphane.gov.tr.)